

РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

КНИГА ПРО ДОБРО І ЗЛО: ОСМИСЛЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ АСПЕКТІВ РОМАНУ Є. ПОЛОЖІЯ «ІЛОВАЙСЬК»

THE BOOK ABOUT THE GOOD AND THE EVIL: THINKING OVER MORAL AND ETHICAL ASPECTS OF Ye. POLOZHII'S NOVEL "ILOVAISK"

Стаття присвячена аналізу роману Є. Положія «Іловайськ» з позицій виявлення в ньому таких морально-етичних категорій, як Добро і Зло. Це здійснюється через з'ясування особливостей групування персонажів у творі, визначення ролі епіграфів, у чому знаходить чіткий вияв позиція автора.

Відзначено, що розподіл персонажів здійснюється не лише за провідною ознакою – патріотизм, але й іншими моральними якостями – прояв людяності у всьому. Через епіграфи, взяті переважно з Біблії, підкреслюються домінуючі моральні риси в характерах дійових осіб.

Аналіз авторської позиції стосовно розуміння Добра і Зла спирається на утверджені в етиці погляди, що ці загальноетичні категорії в кожному конкретному випадку мають свої прояви, представлених у творі добротворців та негідників.

У романі Є. Положія основним критерієм диференціації персонажів є їхня патріотично-громадянська позиція. Це почуття або властиве героям твору, або воно цілком відсутнє, виявляючись через бездарність, а можливо, й саботаж командування силами АТО, що породжує в бійців стан розгубленості, невизначеності, на чому неодноразово наголошується, через показує стурбованість щодо кінцевих результатів україно-російського протистояння, яким прикривається повне збайдужіння до долі України, відверта зрада командирів та прояви слабкості серед бійців тербатів. Це позначається на морально-психічному стані бійців, та все-таки навіть у найкритичніших ситуаціях більшість із них зберігають почуття вірності Вітчизні, своєму народові, військовій присязі.

Вияв патріотизму не єдиний показник добротворців. Багато важать такі якості, як духовність і бездуховність. Автор наголошує на тому, що це в однаковій мірі може характеризувати як захисників України, так і сепаратисти налаштованих мешканців Донбасу (медсестра Мурка й головлікар в Амвросіївці – збайдужілий до материнського горя український офіцер і російські солдати, що розстрілюють мирні «Жигулі»). Пояснення цьому лише одне: людина завжди залишається Людиною, а війна, постійне перебування на межі між життям та смертю тільки увиразнюють ці якості, роблять їх домінуючими, надаючи кожному право єдиного вибору – утвердити всеперемагаючу силу Добра.

Епіграфами до окремих розділів служать переважно цитати з Біблії. Такий вибір не випадковий, бо слово Боже в кожному окремому випадку слугує тим духовним опертям, моральним стрижнем, еталоном, за якими звіряються діяння представлених у

творі персонажів: дід і онук Семенови, юнак Сергій та його батько.

Ключові слова: Добро, Зло, авторська позиція, групування персонажів, епіграф, катарсис, патріотизм, духовність.

The article is written to analyze Ye. Polozhii's novel "Ilovajsk" from the standpoint of unraveling the moral-and-ethical categories the Good and the Evil in the novel. This unraveling is done by means of establishing the particular ways of grouping the characters in the novel, defining the role of epigraphs. It is by these means that the author's standpoint can be ascertained.

It is emphasized that the character grouping is done not only by the leading marker, which is patriotism, but also by other moral qualities, namely exercising humaneness in everything. By means of the epigraphs borrowed mostly from the Bible, the dominant moral qualities of the characters are accentuated.

The analysis of the author's standpoint in respect of understanding of the Good and the Evil is supported on the established ethical views. These general ethics categories in each particular case have their own manifestations, and in the book they are represented by those who do good and evil-doers.

In Polozhii's novel, a major differentiation criterion of the characters is represented by their patriotic-and-citizenship position. This feeling is either an inherent property for some of the characters or it is completely absent. In the latter case, it is revealed through lack of talent or perhaps sabotage on the part of the Command of the Anti-Terrorist Operation (ATO). For the soldiers, this situation brings to life a condition of hesitation and uncertainty which, as it is emphasized, is caused by the seeming concern over the end results of the Ukrainian-and-Russian confrontation. This seeming concern is meant to hide a complete indifference to the fate of Ukraine, outspoken betrayal of the commanding officers and instances of lack of spirit among the soldiers of the territorial battalions. All this makes its imprint on the soldiers' moral-and-psychological condition. Yet even in the most critical situations the majority of them salvage a sense of devotion to the Motherland, their people and military oath.

Manifestation of patriotism is not a single marker of those who do good. Many think that such qualities as moral force (spirituality) and lack of it also serve as markers. The author makes a point of it illustrating these qualities which may to the same extent characterize the defenders of Ukraine and the separatist-inclined residents of the Donbas region (the nurse by nickname Murka and Head doctor in the town of Amvrosiivka – a Ukrainian officer who got indifferent to a mother's distress and the Russian soldiers who shoot down a peaceful "Zhyhuli" car). One can explain it only thus: a person always remains

УДК 821.161.2.06-31.09:172

Сиротенко В.П.,
канд. філол. наук,
доцент кафедри теорії і практики
початкової освіти
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

Максименко О.Л.,
інженер Товариства з обмеженою
відповідальністю
«Науково-виробниче підприємство
«Краматорський завод енергетичного
машинобудування»

to be human; the war, a continuous staying at the border between life and death only expose these qualities and make them dominant giving each a right for the only choice which is to maintain the all-conquering strength of the Good. Epigraphs for separate chapters of the book are for the most part quotations from the Bible. This choice is not incidental because in each sepa-

rate instance word of God serves as that spiritual support, moral core, reference by which the actions of the novel's characters are tested: the Semenovs grandfather and grandson, a young man Serhii and his father.

Key words: Good, Evil, the author's position, grouping of the characters, epigraph, catharsis, patriotism, spirituality.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Герой роману В. Міняйла «Зорі й оселедці» лише мріє написати книгу про Добро і Зло, а Є. Положій уже створив таку книгу. Це роман «Іловайськ», у якому, на думку Ю. Макарова, визначені симптоми за давньої української хвороби – «залишкові колоніальні фантомні болі, які передбачали особливий тип зв'язку з колишньою метрополією аж до теоретичного... можливо... колись... повернення в її лоно. Для когось це становило основу світогляду, для когось – найбільший жах, який тільки можна уявити, для когось – несвідоме емоційне тло. Іловайськ – саме Іловайськ, а не Крим і не Слов'янськ – повернув нас до тям» [5]. За своєю проблематикою це надзвичайно різноплановий твір, ми ж обираємо лише морально-етичний аспект, оскільки в сучасному суспільстві багато негативу, соціальної озлобленості, тому так важливо збагнути їхні причини, віднайти коріння, щоб мати можливість ефективно протистояти цим проявам. Роман же присвячено війні, а вона, «як відомо, нікого ще не зробила кращим...» [7]. Щоправда, ми не поділяємо останнього зауваження критика, оскільки кров, біль, страждання, смерть природно породжують не лише ненависть до ворога, але, як уважав ще Аристотель, трагічне викликає в людини духовне переживання, що сприяє її вихованню й очищенню душі [4]. А саме цього й не вистачає нашим співгромадянам. Отже, ми вважаємо, що актуальність нашого дослідження полягатиме не тільки в з'ясуванні морально-етичних критеріїв, які слугують авторів базою в його розумінні Добра і Зла, а й утвердженні переконання, що людина за будь-яких умов і обставин повинна залишатися Людиною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Роман Є. Положія, будучи неординарним явищем у новітній українській літературі, викликав неоднозначну реакцію критиків та літературознавців. Більшість із них зосереджуються на тому, що представлений текст – це не документальні записи, не інтерв'ю, не судове розслідування причин трагедії, а художня реалізація болючої реальної події, хоча це інколи й обертається окремими художніми прорахунками [1; 2]. Отже, науковці праві в тому, що читач має справу з художнім текстом, який і слід оцінювати за літературознавчо-естетичними критеріями, але зауважимо, що цілий ряд цікавих аспектів, властивих романові Є. Положія, ще не знайшов належного фахового осмислення та поцінування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи ж на напрямок нашої розвідки, ми наголошуємо на міркуваннях Ю. Соломахиної, що в змальованих реальних та домислених історіях представлені «цінізм війни поряд із людяністю, що між життям і смертю стає порятунком» [11]. Наведена оцінка ще раз засвідчує необхідність звернення до морально-етичних цінностей, через призму яких прозаїк осмислює як саму Іловайську трагедію, так і тих, хто був із нею безпосередньо пов'язаний.

Мета статті. Тож надалі ми спробуємо окреслити авторську концепцію стосовно його розуміння сутності Добра і Зла, спираючись на вироблені в сучасному літературознавстві підходи до визначення авторської позиції в художньому творі.

Виклад основного матеріалу. Авторська концепція, принципи її вираження належать до одних із провідних у творі, у значній мірі обумовлюючи його змістово-художні особливості. Ми вже неодноразово писали про це [8; 9; 10], тому при аналізі роману Є. Положія зупинимось на таких моментах, як групування персонажів й епіграфи у творі.

Говорячи про будь-яку авторську позицію стосовно розуміння Добра і Зла, необхідно окреслити ті загально визнані критерії, на які власне спирається етика як наука, що займається дослідженням даних категорій: «Добро – благо, моральне, правильне, стверджувальне, позитивний початок, корисне, позиточне. Протистоїть злу, поганому, руйнівному, негативному початку» [3]. Цілком очевидно, що в кожному конкретному випадку воно має свої прояви, добротворців і негідників, у чому і знаходить реалізацію власне авторська світоглядна позиція.

Як нам видається, для Є. Положія основним критерієм диференціації персонажів у романі «Іловайськ» є їхня патріотично-громадянська позиція. Це почуття або властиве героям твору, або воно цілковито відсутнє, виявляючись через бездарність, а можливо, й саботаж командування силами АТО, що породжує в бійців стан розгубленості, невизначеності, на чому неодноразово наголошується («Кордон. Вторгнення», «Життя та смерть Сергія Кабана», «Сашко Гармаш» тощо), через показушну стурбованість щодо кінцевих результатів україно-російського протистояння, яким прикривається повне збайдужіння до долі України («Сашко Гармаш», «Суддя Забара і солоний шишарик»), відкрита зрада командирів («Сашко

Гармаш», «Записки старшини Романа») та прояви слабкодухості серед бійців тербатів («Вогнем і хрестом»). Це не може не позначатися на морально-психічному станові бійців, та все-таки навіть у найкритичніших ситуаціях більшість із них зберігають почуття вірності Вітчизні, своєму народові, військовій присязі. Так, хлопчина з Макіївки Бейл, батьки якого затяті сепаратисти, «пішов воювати за Україну. «Тому що Батьківщина»» [6].

Через призму патріотизму змальовується й суспільна атмосфера на Донбасі. У цілому вона негативна, антиукраїнська, що знаходить вираження через контрастне зображення Дніпропетровщини та Донеччини: «Коли ми проїжджали Дніпропетровською областю, нас зустрічали місцеві мешканці з прапорами України і посмішками <...>. Коли закінчилася Дніпропетровська область і почалася Донецька, людей вже не було видно, хоча і руйнувань не було...» [6]. А водій «Таврії», везучи українських бійців до Комсомольська, запевняє їх, що там «ваших» уже ніколи не буде («І в цьому була вся сіль»). Трапляються й такі, що проти війни, Януковича, але за ДНР («Життя та смерть Сергія Кабана»). Щоправда, трапляються й цілком протилежні настрої. Так, один місцевий дідусь радить оточенцям перевдягтися в цивільне, бо можуть натрапити на сепаратистів, а ті в полон не беруть («Записки старшини Романа»), а інший дідусь підказав бійцям, звідки по них б'ють російські танки («І в цьому була вся сіль»). Безумовно, це було надзвичайно потрібно воякам, але ще більше важило те, що назвав він їх синками.

Відзначені епізоди виявляють одну з суттєвих рис роману: Є. Положий, чітко розмежовуючи, хто є свій, а хто чужий, не схильний до плакатного чорно-білого контрасту, а намагається досягнути сучасні українські реалії в їхній багатогранності, неоднозначності. Не випадково боєць батальйону «Дніпро-1» Грег замислюється над тим, як розокремити сепаратистів, байдужих, прихильників і симпатиків України: «Хто знає взагалі, як і за якими критеріями проводити цю межу: між сепаратистами зі зброєю в руках і тими, хто їх підтримує? Між тими, хто їх підтримує морально, і тими, кому байдуже? Між тими, кому байдуже, і тими, хто таємно вірить, що Україна повернеться на Донбас? Як відокремити винних від невинних? Грег не мав відповіді на ці запитання» [6]. Тож на ці далеко не риторичні питання намагається відповісти автор, прекрасно усвідомлюючи, що для цього потрібні дещо інші, ніж суто патріотичні, моральні чинники, основу яких становитимуть такі якості, як духовність і бездуховність. Бо чим іншим можна пояснити, чому стільки проросіян (а серед них є й відверті сепаратисти) – головлікар у Амвросіївці, колишні однопольчани Сергія Кабана на прикордонному пропускному пункті, працівниці кафе на російській території, таксистки – чисто по-людськи

допомагають Сергієві уникнути полону й неодмінної смерті («Життя та смерть Сергія Кабана»), а мати загиблого добробатівця Андрія наштовхується на повну байдужість українських офіцерів (а для матері це ототожнюється зі злочином), які нічого не зробили, щоб якомога швидше розшукати тіло загиблого («1396. Повернення»). І чим керувалася уже поранена медсестра Мурка, побачивши серед ворожих солдатів пораненого, бажаючи надати йому допомогу («І в цьому була вся сіль»), та що виявили російські завойовники, розстрілявши з крупнокаліберного кулемета «Жигулі», на яких мирні мешканці намагалися покинути смертельний «котел». Тут можна знайти лише одне пояснення: людина завжди залишається Людиною, а війна, постійне перебування на межі між життям та смертю тільки увиразнюють ці якості, роблять їх домінуючими, надаючи кожному право єдиного вибору – утвердити всеперемагаючу силу Добра.

Щоб остання фраза не сприймалася штучно пафосно, звернімо увагу ще на одну особливість роману – епіграфи, які, як відомо, відіграють важливу роль щодо увиразнення авторської позиції. Так, з епіграфів розпочинаються розділи «Сімейна справа Семенових», «І в цьому була вся сіль», «Записки старшини Романа», «Дядько Ваня». Якщо епіграфом до «Записок» слугує фрагмент світського тексту без зазначення автора (можливо, сучасний фольклор), то в інших випадках це цитування релігійних текстів: пророк Ісус Навін («Сімейна справа Семенових»), Євангеліє від Матфея («І в цьому була вся сіль»), 26 Псалом («Дядько Ваня»). Безумовно, такий вибір не випадковий, бо слово Боже в кожному окремому випадку слугує тим духовним опертям, моральним стрижнем, еталоном, за якими звіряються діянні представлених у творі персонажів. Наприклад, розповідь про Семенових композиційно складається з двох паралелей – подвиг танкіста Юрія Семенова в битві на Курській дузі та мужність, незламність, вірність присязі, відданість Україні артилериста-розвідника онука Юрія, виявлені в боях під Іловайськом. Подібність долі – це не лише генетична властивість і спадковість героїв, не лише внутрішньо усвідомлений обов'язок онука перед дідом, а й підтримка й заступництво Всевишнього, «Бо з тобою Господь, Бог твій, у всьому, де ти ходитимеш» [6].

Розділ «І в цьому була вся сіль» розпочинається словами Матфея «Ви – сіль землі. Якщо сіль утратить силу, то що зробить її солоною? Вона вже ні до чого негодна, хіба що викинути її геть на пограння людям» [6] і складається з багатьох розрізнених епізодів (це, до речі, властиве в цілому для роману), в яких діють різні персонажі з різними долями, але спільним тут буде те, що це ті люди, без яких події в районі Іловайська, на

Донбасі, у цілому в Україні мали б далеко трагічніші наслідки. Ось тільки одна історія, розказана 15-річним Сергієм про свою родину. Як мешканці Донецька син з батьком весною 2014 року ходили і на сепаратистські («подивитися на лайно»), і на проукраїнські («висловити нашу громадянську позицію») мітинги, а мати ходила тільки туди, де виступав Губарев. Тож цілком логічно, що батько з сином покинули Донецьк (батько став бійцем «Донбасу»), під Іловайськом був контужений, повернувшись до Києва, отримав третій ступінь інвалідності, але продовжив воювати вже в іншому підрозділі. Уже за це батько й син гідні поваги та шанування. Але хлопець уникає високих фраз, йому важливіше осмислити власні почування, вчинки батьків, пропустивши їх через найсокровенніше – я мав дім, якого позбувся, а це не можна вибачити нікому: «І справа тут не тільки в патріотизмі, хоча і в ньому також, а в тому, що ми не маємо вибору. Всі наші речі, навіть шкарпетки, залишилися в Донецьку. А разом зі шкарпетками там залишилося все наше попереднє життя: наша квартира залишилася в Донецьку, наші машини залишились в Донецьку, наші комп'ютери залишились в Донецьку. В нашій квартирі разом із моєю мамою живе тепер сепаратист, мама з ним познайомилася на мітингу, своїми безумними очима він нагадує їй Губарева, а хижою підступною манерою говорити – Путіна. Нашою машиною він об'їжджає свої блокпости, він лежить на нашому дивані й дивиться на нашій великій плазмі «Росію-24» і «Лайфньюс» – хоча б щось у нього є там своє. Він солодко позіхає і думає, щоб ще у кого віджати завтра. Я навіть не знаю, він місцевий чи заїжджий, та мені й байдуже, якщо чесно. Я його ненавиджу, він відібрав у мене маму, віджав, як якесь авто, відібрав дім, школу, підручники, моє місто, яке вже ніколи не стане таким, яким ми його знали» [6]. Отже, у цьому зізнанні й є та сіль, яка ніколи не втратить свого неповторного присмаку.

Висновки. Висловлене нами далеко не остання крапка над «І» в осмисленні всього відбитого в романі Є. Положія. Окремі дослідження можуть спрямовуватися на з'ясування ментальних особливостей українських воїнів, росіян та

сепаратистів; визначенні композиційної своєрідності твору та форм повіствування, властивих йому; уточненню жанрово-стильової природи роману тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. «Іловайськ». Фрагмент з нового роману. URL: <http://www.istpravda.com.ua/reviews/2015/09/10/148534/> (дата звернення: 10.05.2019).
2. Власюк А. Справжні люди. URL: <http://www.uamodna.com/articles/spravzhni-lyudy/> (дата звернення: 01.06.2019).
3. Добро. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Добро> (дата звернення: 02.06.2019).
4. Катарсис. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Катарсис> (дата звернення: 12.06.2019).
5. Макаров Ю. Уроки котла. URL: <http://litopys.org.ua/hrs/hrs02.htm> (дата звернення: 02.06.2019).
6. Положій Є. Іловайськ. Розповідь про справжніх людей. URL: <http://iknigi.net/avtor-yevgen-polozhy/110319-lovaysk-rozpovd-pro-spravzhnih-lyudey-yevgen-polozhy/read/page-1.html> (дата звернення: 05.06.2019).
7. Правда і кривда про Іловайськ. URL: <http://volga.lutsk.ua/view/8857/> (дата звернення: 10.06.2019).
8. Сиротенко В.П. Авторська позиція в повістях А. Дімарова. *Радянське літературознавство*. 1985. № 8. С. 55–60.
9. Сиротенко В.П. Образ автора й автобіографічного героя в повістях О. Довженка («Зачарована Десна») й А. Дімарова («На коні й під конем»). *Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 100-річчю від дня народження Олександра Довженка* : тези доповідей і повідомлень. Херсон, 1994. С. 91–92.
10. Сиротенко В.П. Форми вираження морально-етичних принципів автора у новелах В. Підмогильного / В.П. Сиротенко. *Олександр Галич – особистість, учений, громадянин* : зб. наук. пр., присвячених 60-річчю доктора філологічних наук, професора, заслуженого діяча науки й техніки України Олександра Галича / упор. О.М. Горошкіна, В.Г. Фоменко, І.Л. Савенко. Луганськ : Знання, 2008. С. 159–167.
11. Соломахіна Ю. Про війну не із чуток... URL: <http://www.visti.ks.ua/novosti/novosti-hersona/25144-pro-vynu-ne-z-chutok-vdomiy-ukrayinskiy-pismennik-zavtaye-u-herson-z-prezentacyeyu-romanu-lovaysk.html> (дата звернення: 05.06.2019).